

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת וארא תשע"ט¹

"היתפאר הגרזן על החצב בו"!¹

ובבחירתו הטובה, אלא רק בה'. זו הרי מידת הענוה המיוחדת של משה רבינו, שלא תלה שום מעלה ממעלותיו בעבודתו, אלא רק במתנת ה'. מעצמו - אין לו שום דבר. ה' אומר לו לכתוב בתורה "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנֹו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה" (במדבר יב, ג), אומר לו לכתוב "וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה, אֲשֶׁר יָדְעוּ ה' פְּנִים אֶל פְּנִים" (דברים לד, ט), משה מאמין בכל מה שכתוב בתורה - שהרי אין מי שמאמין בתורה יותר ממשה רבינו - ובכל זאת הוא נשאר ענו. [אחרת, אי אפשר היה לכתוב בתורה "וְהָאִישׁ מֹשֶׁה עֲנֹו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה"]. איך יכול משה לכתוב על עצמו שבחיים כאלה, ולהשאר ענו? - התשובה היא, שמשה לא מייחס את מדרגתו ואת מעשיו הגדולים לעצמו, אלא לקב"ה. ה' רצה להוציא את ישראל ממצרים ולתת להם תורה, ואני אינני אלא השליח. אם הקב"ה היה רוצה, היה יכול לשלוח מטאטא אל פרעה, והמטאטא היה מכה את פרעה³. אבל הקב"ה לא בחר במטאטא להיות השליח, אלא בי. ואעפ"כ, לא נבחרתי בגלל איזו מעלה שהשגתי מעצמי, אלא הכל מתנת שמים. ממילא אין מקום לגאווה והתנשאות, ואפשר בקלות להשאר ענו. ובאמת, הקב"ה בעצמו רָמַז למשה להביט על עצמו בצורה כזו. כשהקב"ה נגלה אל משה בפעם הראשונה (בסנה) ושולח אותו לדבר עם פרעה, שואל משה את ה': "מִי אֲנִי כִּי אֵלֶיךָ אֶל פְּרַעֲהָ?" (שמות ג, יא) עונה לו הקב"ה: "כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ" (שם, יב). הוא לא עונה לו, "נבחרת לתפקיד זה מפני שאתה צדיק וחסיד וירא שמים", אלא "כִּי אֶהְיֶה עִמָּךְ". כלומר, אני אהיה עמך, ואני אעשה את כל הפעולות, ולא אתה, וא"כ מאי נפקא מינה לך מי אתה?... ואכן, משה לא תולה את ההצלחה בעצמו, אלא רק בקב"ה. אין לו שום מחשבה עצמית ש"אני עשיתי", אלא רק הקב"ה עשה. זהו "עֲנֹו מְאֹד מְכַל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאָדָמָה". שום דבר לא מעצמי ולא מכחי, אלא הכל מה'.

הגמרא אומרת, "כל התולה בזכות עצמו - תולין לו בזכות אחרים. וכל התולה בזכות אחרים - תולין לו בזכות עצמו" (ברכות י, ב). משה רבינו, בתפלתו על ישראל אחרי חטא העגל, לא מבקש עליהם בזכות עצמו אלא בזכות אברהם יצחק ויעקב - "זָכַר לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וְלְיִשְׂרָאֵל עֲבָדֶיךָ" וכו' (שמות לב, יג), ואילו הקב"ה תולה את קבלת התפלה במשה רבינו - "וַיֹּאמֶר לְהִשְׁמָדֶם, לֹלֵגִי מֹשֶׁה בְּחִירוֹ עֲמִד בְּפָרְךָ לְפָנָי לְהִשִּׁיב חַמְתּוֹ מִהַשְׁחִית" (תהלים קו, כג). היות ולא תלה בזכות עצמו, הקב"ה תלה בזכותו.

לעומת זאת, חזקיהו מלך יהודה, שגם הוא היה צדיק גדול (עי' מל"ב יח, ה-ו), אבל כשהוא חולה ומתפלל לה' על חייו, הוא תולה בזכות עצמו - "אֲנִי ה', זָכַר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בְּאֶמֶת וּבְלִבְבִי שְׁלֵם וְהִטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עֲשִׂיתִי"

הצלחותיו של משה - גם בזכות אבותיו

התורה מפרטת את יחוסם של משה ואהרן - "אֵלֶּה הַאֲשֵׁי בֵית אֲבֹתָם" וכו' (שמות ו, יד. ועי' רש"י). מדוע מביאה התורה ענין זה כאן, בפרשת וארא? לכאורה המקום המתאים לכך היה בפרשת שמות, כשהתורה מתחילה לספר על משה רבינו - "וַיִּלְךְ אִישׁ מִבֵּית לְוִי וַיִּקַּח אֶת בֵּת לְוִי" וכו' (שם ב, א). שם היה המקום המתאים לבאר, מי הוא אותו איש מבית לוי, ומי היא אותה בת לוי, אמו של משה רבינו. ואם לא בהתחלה, אז בסוף התורה, אחרי שנפרדים ממשה רבינו, גם שם אולי מתאים לפרט את יחוסו של משה רבינו. אבל כאן בפרשתנו, באמצע פעילותו של משה, מה מקום יש לפרט לפתע את יחוסם של משה ואהרן?

אולי מותר לומר כך: בנוהג שבעולם, כשלאדם יש הצלחות, הוא תולה אותן בעצמו: "הצלחתי כי אני חכם, כי אני נבון, כי אני מוכשר" וכד'. לעומת זאת, כשיש לאדם כשלונות, הוא לא תולה אותם בעצמו ובחסרונותיו, אלא בגורמים חיצוניים: "היתה לי ילדות קשה, היה לי אבא שכור, גרתי בסביבה גרועה" וכד'. אחרים אשמים. לא אני. התורה מורה לנו כאן, שלא לנהוג כך. לכן, כל זמן שיש למשה רבינו כשלונות - לא מזכירים את אביו ואת אמו. כשלוֹן ראשון היה כשהרג את המצרי ונאלץ לברוח ממצרים (שם, יא-טו). אחר"כ הוא נענש על שהתעכב למול את בנו (שם ד, כד-כה ועי' רש"י שם). אחר"כ הוא בא אל פרעה, ובמקום להקל את השעבוד מעל ישראל הוא גורם להכבדת השעבוד עליהם (שם ה, א-ג). אחר כך הוא מדבר אל בני ישראל, והם אינם רוצים לשמוע אותו (שם ו, ט). עד כאן, כביכול אין למשה אב ואם. הכשלונות הם שלו, ותלויים בו בלבד.

אבל מכאן ואילך מתחילות ההצלחות של משה רבינו. מעכשיו הוא יכה את פרעה בעשר מכות, יוציא את ישראל ממצרים, יקרע להם את הים, יוציא להם מים מן הסלע ולחם מן השמים, ילחם להם בעמלק, יוריד להם תורה מן השמים ויביא אותם עד שערי ארץ ישראל. אם כך, כאן המקום לציין, שאמנם ההצלחות של משה רבינו נובעות מגדלותו, אבל גדלות זו יונקת ונשענת גם על זכות אבותיו - עמרם, קהת, לוי והאבות הקדושים. אולי זה מה שרוצה התורה לרמז לנו, בכך שסיפרה לנו על יחוסו של משה דוקא כאן, בפרשת וארא, בנקודה בה מתחיל משה להצליח בפעילותו. משה, העניו מכל האדם, ודאי לא צריך שיזכירו לו את זה. אבל בשבילנו, הלומדים את התורה, צריך להזכיר את הדבר הזה.

עבודת ה' - בצינעה

בכלל, בעבודת ה', אדם צריך להתנהג בצנעה מרובה. לא לתלות את הצלחותיו בעצמו, בכוחותיו בכשרונותיו

בְּכַח יְדֵי עֲשִׂיתִי, וּבְחֶמְתִּי פִי נִבְנוֹתִי" (שם, יג). אומר לו הקב"ה: "הֲיִתְפָּאֵר הַגִּרְזָן עַל הַחֶצֶב בּוֹ? ! אִם יִתְגַּדֵּל הַמְשׁוֹר עַל מְנִיפּוֹ"? ! - "לא היה לך להתהלל בזאת, כי אינך אלא כגרוזן שלי ואני החוצב בך, נפרע על ידך מאויבי. אתה המשורר ואני המניפו. וכי דרך המשורר להתהלל על מניפו"? !... כך אומר ה' לסנחריב. אדם צריך לדעת שאין לו כלום. אם הוא מבין שאין לו כלום, אז יש לו הרבה. אם הוא חושב שיש לו הרבה, אז אין לו כלום. זה הכלל הגדול.

"אל תחזיק טובה לעצמך" (אבות פ"ב מ"ח)

הגמרא אומרת על נחמיה בן חכליה, "לא איקרי סיפרא על שמיה" (סנה' צג, ב). כלומר, ספרו לא נקרא על שמו. אמנם בתנ"ך ישנו ספר ששמו "נחמיה", אבל שם זה אין מקורו בחז"ל, אלא באומות העולם. בחז"ל - "עזרא" ו"נחמיה" הם ספר אחד, ושמו "עזרא". ספר ששמו "נחמיה" - אינו קיים⁴ (עי' ב"ב יד, ב - טו, א).

והנה, "רוב דברים שבספר עזרא⁵ - נחמיה אָמְרָם" (רש"י סנה' צג, ב ד"ה מכדי). מדוע א"כ לא נקרא ספר עזרא "ספר נחמיה", על שם רובו? - אומרת הגמרא, מפני שנחמיה החזיק טובה לעצמו, שנאמר: "נִכְרָה לִי אֱלֹקֵי לְטוֹבָה"⁷ (סנה' צג, ב). לעומת זאת, משה רבינו אמר: "וכי מה אני שנתן לי הקב"ה תורה?... חמודה גנוזה יש לך, שאתה משתעשע בה בכל יום, אני אחזיק טובה לעצמי?! - אמר לו הקב"ה למשה: הואיל ומיעטת עצמך - תִּקְרָא עַל שִׁמְךָ, שנאמר: זָכְרוּ תִּזְכֹּרֶת מִשֶּׁה עֲבָדֵי וְגו' (שבת פט, א). התורה נקראת "תורת משה", על שמו של משה רבינו.

התורה מעידה, שמשה רבינו הוא ענו מכל האדם אשר על פני האדמה. והניגוד לזה הוא - הרגשת "כחי ועוצם ידי". הגאווה, היא מרידה במלכות שמים. כשאדם מתגאה, הוא תולה כאילו הוא עשה משהו, ובאמת הקב"ה הוא שמנהיג את העולם, ולא הוא. הרי כתב הרמב"ן (באגרת הרמב"ן), "כי המתגאה בלבו על הבריות, הוא מורד במלכות שמים, כי מתפאר הוא בְּלְבוֹשׁ מַלְכוּת שָׁמַיִם ית"ש, שנאמר: ה' מִלְּךָ גָּאוֹת לְבָשׁ" (תהלים צג, א). מה אתה לוקח לעצמך את הלבוש של הקב"ה? זוהי מרידה במלכות שמים אם אדם מתגאה ואומר, "אני עשיתי", "אני הצלחתי" וכד'. וגם מכשול יש בזה. כי כשאדם חושב שהוא החכם מכולם, קשה לו ללמוד מאחרים. חז"ל הרי אמרו, "איזה הוא חכם, הלומד מכל אדם" (אבות פ"ד מ"א). אבל כשאדם חושב שהשכל שלו הוא הכי מבריק והכי יודע, קשה לו לקבל דעות של אחרים, כי הוא חושב שכל החכמה אצלו. זהו מכשול גדול. למשל, רופא שחושב שהוא הטוב שברופאים, לא יראה צורך להתייעץ עם רופא אחר בשום מקרה. וכן בשאר המקצועות, זהו מכשול גדול לאדם. כדאי אפוא להיות ענו וצנוע. גם במבט שכלי, זהו הדבר הנכון יותר לעשות, ומונע ממכשול.

להזהר מענוה פסולה

אבל יש גם ענוה פסולה, וגם ממנה צריך להזהר. למשל, מספרים על בחור, שכל שידוך שהציעו לו לא היה מספיק טוב בעיניו. אביו ראה שזה לא עסק, שלח אותו לשיבה

(מ"ב כ, ג). הקב"ה מקבל את התפלה, שולח את ישעיהו הנביא לומר לחזקיהו: "הֲנִי רָפָא לְךָ... וְהִסְפַּתִּי עַל יַמִּיךָ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה, וּמִפֶּן מְלַךְ אֲשׁוּר אֲצִילְךָ וְאֶת הַעִיר הַזֹּאת", אך כל זאת לא בזכותך, אלא "לְמַעַנִי וּלְמַעַן דָּוֵד עַבְדִּי" (שם, ה-ו). לכן, בדברי ההודאה לה' שכתב חזקיהו לאחר שנרפא ממחלתו, אומר חזקיהו: "הִנֵּה לְשָׁלוֹם - מֵרַ לִי מֵר" (ישעיהו לח, יז). "שאפילו בשעה ששיגר לו הקב"ה שלום - מר הוא לו" (ברכות י, ב), כי ה' מוכיח אותו שהיה צריך לבקש בזכות דוד, בזכות משה, לא בזכות עצמו. מי שתולה בזכות עצמו, אפילו אם מגיע לו, לא תולים לו בזכות עצמו, אלא בזכות אחרים.

חזקיהו לא היה אדם פשוט, היו לו זכויות, הגמרא אומרת שביקש הקב"ה לעשותו משיח (סנה' צד, א), הרי שהיה אדם גדול מאד, אבל בכל זאת, כשתלה בזכות עצמו - תלו לו בזכות אחרים. ואילו משה שבודאי היו לו זכויות, כשתלה בזכות אחרים - תלו לו בזכות עצמו. ללמד אותנו, שלא לתלות בזכות עצמנו, לתלות בזכות אחרים. לא להחשיב את עצמנו.

"ונחנו מה"

כלל זה נכון בכל הדברים. אפילו בתפילה, שאנו עומדים לפני ה', וכבר מראים שאיננו יכולים לעשות בעצמנו כלום, רק אתה נותן לאדם דעת, ואתה מרפא, ואתה נותן טל ומטר וכן כל שאר הדברים, ואנו איננו יכולים לעשות כלום, אבל יש עדין לאדם דבר אחד שהוא עלול לתלות בעצמו, שאת זה הוא בעצמו עושה - הוא הרי מתפלל! לפחות את זה אני עושה, שאני מתפלל. אז כדי שלא נחשוב כך, וכדי שנדע שאפילו זה לא נכון, אנו מקדימים ואומרים לפני התפלה: "ה' שִׁפְתֵי תִפְתַּח וּפִי יִגִּיד תְּהִלָּתְךָ" (תהלים נא, ז). בלי עזרת ה', גם להתפלל אינני יכול. רק אם ה' יפתח את שפתי, אז פי יגיד תהלתך.

אדם צריך להתרגל לא לתלות בזכות עצמו שום דבר. מצד אחד צריך מוחין גדולות, לדעת שהוא פועל גדולות ונצורות בעולם, כפי שמבאר הג"ר חיים מוולוז'ין בספרו "נפש החיים", שכל מעשה שאדם עושה פועל ומשפיע בעולמות העליונים, אבל יחד עם זה צריך להרגיש, מי יודע אם אני פועל לטובה בעולמות העליונים, אולי ח"ו אני פועל לרעה. צריך שתהיה הענוה הזו, לדעת שאינני ראוי ואינני זכאי שהתפילה שלי תקבל. אסור לחשוב, "התפללתי כל כך טוב, ודאי התפילה שלי תקבל". צריך לקוות שה' יקבל את התפילה, כי ה' שומע תפילה, אבל לתלות שודאי שהתפילה תקבל כי אני כ"כ צדיק והתפללתי כל כך יפה, זה אדם לא יכול לתלות בעצמו.

משה ואהרן, שני גדולי עולם, אומרים על עצמם "נִנְחֲנוּ מָה" (שמות טז, ז). אין לנו שום ממשות ושום עצמיות. איננו חשובים לכלום. אם הם אומרים על עצמם כך, מה אנו נאמר על עצמנו?... מי מאיתנו יותר גדול מהם?... אם הם "נִנְחֲנוּ מָה", אנחנו איננו חשובים לשום דבר!

על סנחריב מלך אשור ה' אומר: "הֲיִתְפָּאֵר הַגִּרְזָן עַל הַחֶצֶב בּוֹ"? ! (ישעיהו י, טו) סנחריב הולך וכובש ארצות ועמים, וחושב שאת הכל עשה בכחו ובחכמתו. "פִּי אָמַר,

תורה, כל דיבור של תורה מרומם את האדם. כל מלה של רש"י, כל מלה של תוספות, עוד קושיה ועוד תירוץ, הוא גדל והולך, ורוכש לו אוצרות.

חז"ל אמרו, "כל העוסק בתורה לשמה... כאילו בנה פלטרין של מעלה ושל מטה, שנאמר: וְאִשָּׁם דְּכָרִי כְּפִינָּה וּבְצֵל דְּיָדֵי כְּפִינָּה, לְנִטְעַ שְׁמַיִם וְלִיסֵד אֲרָץ" (ישעיהו נא, טז; סנה' צט, ב). כלומר, ע"י שאדם לומד תורה ("וְאִשָּׁם דְּכָרִי כְּפִינָּה"), הוא נוטע שמים ויוסד ארץ. עולמות רוחניים שלמים נבראים ונבנים מכל דיבור של תורה שאדם מוציא מפיו!⁹ (ע"י "נפש החיים" שער ד' פ"ב) אלא שיצר הרע לא נותן לאדם להרגיש את זה, שהוא כל כך גדול, ובונה עולמות. אדם לא יודע מה הוא פועל בעולם העליון בלימוד התורה שלו. נכון שאסור להתגאות, אבל ענוה אינה סבה להפסיק ללמוד. זו סבה להמשיך ללמוד. ואם באמת קשה לו ללמוד, אז הרי להפך! לפום צערא אגרא! (אבות פ"ה מכ"ג) כמה שיותר קשה ללמוד, יותר מקבל שכר על הלימוד. אדם בעל שכל מבריק, לא מקבל הרבה שכר על הלימוד שלו. מי שצריך להתאמץ בשביל להבין תורה, הוא מקבל יותר שכר. למה? כי עבודת ה' שלו גדולה יותר. הוא יותר עובד ה' ממי שמבריק ויש לו ראש פתוח. רק לפי דעתו של יצר הרע לא צריך שנלמד הרבה.

כדאי שלא להיות עָנָו בדבר הזה, אלא להתנהג באופן של "וַיִּנְבְּהָ לְבוֹ כְּדָרְכֵי ה'" (דהי"ב יז, ו). להרגיש שאני גדל ברוחניות ע"י התורה, וגם אם אינני מרגיש זאת, לדעת שבכל זאת זה כך. כדאי לשבת ללמוד תורה כמה שיותר, עם כל הקשיים והנסיונות, ולזכות בשביל זה לחיים טובים ארוכים ונעימים גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

שלומדים בה מוסר, שילמד קצת ענוה. אחרי שנה חזר מהשיבה, מציעים לו שוב שידוכים. אומר: "מה השידוכים האלה? אפילו כשעוד לא הייתי עניו לא רציתי אותם! עכשיו שאני עניו בטח שלא ארצה אותם"...! אפשר כל דבר להפוך. צריך להיות עניו אמיתי, לא להשתמש בענוה כמכשיר לגאווה.

יש גם ענוה אחרת שהיא פסולה, והיא מצויה מאד בישיבות. והיא, שאדם מחליט שהוא לא יודע כלום, וחבל שישקיע את עצמו בלימוד התורה. ממילא הוא לא מצליח, וממילא הוא לא יהיה גדול הדור, אז למה לו ללמוד? זוהי ענוה שמקורה ביצר הרע, והתשובה לזה היא, שאדם חייב ללמוד תורה בין אם יהיה גדול הדור ובין אם לא יהיה גדול הדור. חובת תלמוד תורה היא על כל אדם. חוץ מזה, אי אפשר לדעת מי יהיה גדול הדור. יש הרבה מגדולי ישראל שבהתחלה לא היה ניכר עליהם הכשרון, ואחרי זמן נהיו גדולי הדור. זהו יצר הרע שמכניס ענוה מזויפת כזו לאדם, שלא כדאי ללמוד, וכדאי לעשות משהו אחר, מפני שאינני מצליח בתורה. צריך לברוח מענוה כזו. כמו שצריך לברוח מגאווה, כך צריך לברוח גם מענוה כזו, שהיא מוטעית ופסולה.⁸

על הג"ר יוסף חיים זוננפלד זצ"ל מסופר, שהיה לו אח בחר"ל, שהיה יהודי פשוט, בעל חנות. הגרי"ח זוננפלד היה משדל אותו (במכתבים שכתב אליו) להשקיע בלימוד התורה קצת יותר ממה שהיה רגיל ללמוד. כתב האח לגרי"ח כך: מילא אתה, שהלימוד מביא אותך להיות אחד מגדולי ישראל, כדאי לך ללמוד תורה. אבל אני - גדול בישראל לא אהיה. אז למה שאלמד?... ענה לו הגרי"ח כך: כשפותח אתה את חנותך, הרי אינך סבור שתצליח להתעשר ממנה כמו הבארוך רוטשילד! ואף על פי כן פותח אתה את חנותך כדי להרויח ממנה כמה שיוכל. כך צריך להיות גם בתורה! גם אם לא תהיה כר' עקיבא איגר או כאחד משאר הגאונים, עדין צריך להשתדל להשיג בתורה כמה שאפשר. כל מה שתרויח, זהו רווח גדול. עוד רש"י אחד, עוד תוספות אחד, הכל זה רווח.

אפילו אם אדם לא מרגיש כמה הוא גדל כשהוא לומד

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. הקשר בפרשת וארא לדעת הרב שליט"א: "וְאִיךָ יִשְׁמַעְנִי פְרָעָה" (שמות ו, יב) - "וְאִתָּה וְעַבְדֶּיךָ יִדְעָתִי כִּי טָרַם תִּירְאוּן מִפְּנֵי ה' אֱלֹקִים" (שמות ט, ל). הקשר הוא קשר של הקבלה: פרעה לא שומע ולא חש למה שאומר לו משה בשם ה'. אפשרות נוספת: "וְגַם אֲנִי שָׁמַעְתִּי אֶת נִצְאָת כְּנִי יִשְׂרָאֵל" (שם ו, ה) [נאקה היא אחד מעשרה לשונות שנקראת תפלה (ע"י רש"י דברים ג, כג)] - "וַיִּצְא מִשָּׁה מַעַם פְּרָעָה אֶת הָעִיר, וַיִּפְרֹשׁ פָּפְיוֹ אֶל ה'" (שם ט, לג). קשר נייגודי: תפלה להצלת ישראל משעבוד פרעה (נגד פרעה) - תפלה להצלת פרעה ממכת הברד (בעד פרעה).
אפשרות נוספת: "לִכְן אָמַר לְכִנִּי יִשְׂרָאֵל אֲנִי ה', וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם מִתַּחַת סִבְלַת מִצְרַיִם" (שם ו, ו) - "וַיִּחַזַק לִבּוֹ פְרָעָה וְלֹא שָׁלַח אֶת כְּנִי יִשְׂרָאֵל" (שם ט, לה). קשר נייגודי: ה' מבטיח להוציא את ישראל ממצרים - פרעה מקשה את לבו ולא מסכים לשלחם.

- אפשרות נוספת: "וַיִּדְעָתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שם ו, ז) - "וַיִּדְעָתִי כִּי טָרֵם תִּיכְרֹאן מִפְּנֵי ה' אֱלֹהִים" (שם ט, ל). קשר ניגודי: ישראל מאמינים בה' - פרעה ועבדיו אינם מאמינים בה'.
2. כוונת הפסוק היא, "אֲלֶהָ רָאשֵׁי בֵּית אֲבֹתֶם" של כלל בני ישראל, (הנזכרים בפסוק שלפני זה). הכתוב מונה תחילה את ראשי משפחות ראובן, אח"כ את ראשי משפחות שמעון, ואח"כ את ראשי משפחות לוי וצאצאיהם עד משה ואהרן. ומתוך שהזקק ליחס שבטו של לוי עד משה ואהרן בשביל משה ואהרן, התחיל ליחסם דרך תולדותם, מראובן ואילך (רש"י).
3. על הפסוק "וַיִּדְעָתֶם כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם" (שמות ד, יז) אמרו במדרש: "אמר לו הקב"ה: משה, אם אין אתה רוצה לעשות את שליחותי, מקל זה עושה שליחותי. אלא אני רוצה לזכותך, ונסים הרבה אני נותן על ידך" (ילק"ש שמות רמז קעא; הביאו בעל הטורים שמות ד, ב בשינוי קצת). ומבואר כדברי הרב שליט"א, שהיה אפשר לשלוח רק את המטה להכות את מצרים, בלי משה רבינו.
4. לכן במקומות רבים רש"י אומר שפסוק מסויים מופיע בספר עזרא, ובאמת הוא בספר נחמיה. כי רש"י מכנה את ספר נחמיה בשמו החז"לי - "עזרא". ע"י למשל: רש"י במדבר טו, מא; דברים לב, כו; שמו"א כז, י; ישעיהו מט, כב; איכה ה, יג ועוד. וכן בפירושו הגמרא: ברכות לג, ב ד"ה ותקנינהו בתפלה; ברכות נג, ב ד"ה במשמע; פסחים ב, א ד"ה עד צאת; יומא לא, ב ד"ה על ידו; סוכה טו, א ד"ה מעזיבה; ביצה ו, א ד"ה מימות עזרא, ועוד רבים. וע"י גליון הש"ס לרע"א (סוכה יב, א).
5. היינו, ספר "עזרא ונחמיה", הנקרא בפי חז"ל "עזרא".
6. שהרי ספר נחמיה - שהם הדברים שנחמיה אָמַר - ארוך במידה ניכרת מספר עזרא.
7. וע"י "מרגליות הים" (סנה' צג, ב אות י"ט) שהביא מהחיד"א (בליקוטי "מלא האומר" הנדפס בסוף שו"ת "חיים שאל" מהד' ליוורנו תקנ"ב, בסק"ד שם, ואינו נמצא במהדורות המאוחרות) - ומובא גם ב"זרע אפרים" (על הפסיקתא רבתי, פסקא כי תשא ס"ק י"ח בסופו) להגרא"ז מרגליות זצ"ל - שמה שבדורות האחרונים (ובפרט מאז המצאת הדפוס) נקרא ספר נחמיה על שמו, "אפשר כי כבר שלם הדקדוק על שאמר 'זָכְרָה לִי אֱלֹקֵי לְטוֹבָה', ובכמה זמן נתקן. ומן שמיא הסכימו שְׁיִקְרָא הספר על שמו".
- והנה בספר "גלגולי נשמות" להרמ"ע מפאנו (ערך "רבי אלעזר בן עזריה" - אות ד') מובא, שרבן גמליאל היה גלגול של נחמיה, ועל שאמר נחמיה 'זָכְרָה לִי אֱלֹקֵי לְטוֹבָה', נטרד רבן גמליאל מנשיאותו (ע"י ברכות כז, ב), כשם שלא נקרא ספר נחמיה על שמו. ובמקום רבן גמליאל מינו לנשיאות את רבי אלעזר בן עזריה, שהיה דור עשירי לעזרא הסופר (כמבואר בגמ' שם), שהיה כהן (ע"י עזרא ז, א-ה). וגם ראב"ע היה כהן (ע"י יבמות פו, ב וברש"י שם ד"ה ר"א בן עזריה), והיה גלגולו של עזרא, [וגם שמו ושם אביו - אלעזר ועזריה - דומים לשם "עזרא"], וזה כדוגמת הענין שספרו של נחמיה לא נקרא על שמו אלא על שם עזרא, וכן כאן - ראב"ע (גלגולו של עזרא) החליף את רבן גמליאל (גלגולו של נחמיה) בנשיאות. (והובאו הדברים בחלקם ב"מראית העין" להחיד"א, סוטה לא, א). והביא החיד"א (בסוף שו"ת "חיים שאל" הנ"ל), דאפשר שהצער שהיה לרבן גמליאל מכך, הוא זה שכיפר לו, ולכן בדורות המאוחרים נקרא הספר על שמו. [וגם סוף המעשה בראב"ע ור"ג היה, שחזרו ומינו את ר"ג לנשיאות באופן חלקי (ע"י ברכות כח, א)].
8. בברכת "אמת ויציב" (של ק"ש של שחרית) אנו אומרים: "מוציא אסירים ופודה עניים ועוזר דלים". ויש שהקשו: בשלמא "מוציא אסירים" - האסיר אכן זקוק שיוציאוהו ממאסרו, והקב"ה אכן מוציאו משם. וכן "עוזר דלים" - הדל אכן זקוק לעזרה, והקב"ה עוזר לו. אבל "פודה עניים" - איזו ריעותא יש בענוה שצריך הקב"ה לפדות את העניו ממנה? אדרבה, ישאר העניו בענותנותו, וכך נאה וכך יאה לו! ותירצו, שהמדובר הוא בענוה פסולה, כגון זו שהרב שליט"א מבאר כאן בשיחה. וענוה כזו, צריך אכן לפדות את העניו ממנה, שלא ישאר "כלוא" בתוכה, אלא ישתחרר ממנה. [וכמובן שביאור זה הוא על דרך החידוד, ואינו ביאור אמיתי. והביאור האמיתי פשוט, ואין צריך לכתבו].
9. ובמשנה נקראו תלמידי חכמים "בְּנָאִים" (מקואות פ"ט מ"ו), לפי "שעוסקין בבנינו של עולם כל ימיהן" (שבת קיד, א). "שכל חיותם וקיומם של העולמות כולם, הוא רק ע"י התורה הקדושה כשישראל עוסקין בה... ואילו היה העולם מקצהו ועד קצהו פנוי אף רגע אחד מעסק והתבוננות בתורה הקדושה - היו חוזרים כל העולמות לתהו ובהו" (נפש החיים שער א' פט"ז בהגה"ה). וכן אמרו: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: וְכָל בְּנֵי אֱלֹהֵי ה', וְרַב שְׁלוֹם בְּנֵיךְ (ישעיהו נד, יג); אֵל תִּקְרֵי בְּנֵיךְ, אֵלָּא בּוֹנֵיךְ" (ברכות סד, א). דבונך, אלו תלמידי חכמים.